

STRAVA SVINSKÁ, POKRM A DAR BOŽÍ. ÚVAHA O KULTURNÍCH TRANSFERECH NA OKRAJI ATLANTICKÉHO PROSTORU¹

Markéta Křížová

Food Fit for Swine, Nourishment, and Gift from God:
On Cultural Transfers at the Edge of the Atlantic Area

The article focuses on the issue of indirect cultural transfers in the Atlantic area in Early Modern Era, mainly transfers of material culture (culinary practices) and their broader consequences. As a case study, the author uses the introduction of potatoes into the Lands of the Bohemian Crown in the eighteenth century. Another aim of this article is to test the viability of concepts originally proposed for the description of cultural transfers in non-European regions (transculturation, contact zone, creolisation) for the study of cultural transfers in areas not characterised by an immediate clash of cultures in the course of conquest and colonisation of overseas territories. The main aim of the text is to highlight the fact that the 'great frontier' of Early Modern global transformation of cultures and lifestyles reached even the apparently marginal areas of Central Europe.

Keywords: Cultural Transfer; Transculturation; Transatlantic Exchange; Bohemian Lands; Potatoes; 17th to 19th Centuries

Markéta Křížová, Professor at the Faculty of Arts of the Charles University, Prague; marketa.krizova@ff.cuni.cz

1 Tento text vznikl na Univerzitě Karlově za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

„Mezi řečí sedla kněžna ke stolu, Hortensie rozasadila děti okolo sebe a babička musela také přisednout. Komtesa chtěla nalít jí kávy aneb čokolády, ale babička se děkovala řkouc, že nepije kávu ani to druhé. „A co snídáš?“ ptala se kněžna. „Jsem od malička naučena snídat polívku, nejvíc kyselo, na to my v horách držíme. Kyselo a brambory k snídani, k obědu brambory a kyselo a k večeri jakbysmet. [...] Ale na panská jídla se nesmí prostý člověk navykat, to by brzy vepsí byl.“

Období zámořských objevů a kolonizace především amerického kontinentu bylo ve svém celku i v dílčích aspektech dramatickým procesem, který zásadně ovlivnil život lidských společností v celosvětovém měřítku. Jako potenciálně bohaté se nabízí i z hlediska problematiky studia kulturních transferů: náhlé a nečekané setkání do té doby zcela oddělených světů a etnik, zásadní narušení existujících sociokulturních systémů a následná potřeba budovat nové, to vše otevírá mnoho otázek konkrétních i obecných. Z hlediska intenzity transferů byly samozřejmě radikálnější a komplexnější ty, které se odehrávaly v zámoří. Vykořenění původních etnik na nově podrobovaných územích, afrických otroků dopravovaných především na americký kontinent, a ostatně i kolonizujících Evopanů usazujících se na druhé straně oceánu bylo tak zásadní, že se jejich přežití (jako jednotlivců) i přetrvání jako sociálních jednotek neobešlo bez zásadní transformace celého dosavadního kulturního systému.

Spektakulární procesy sociálních kolapsů a restrukturalizací na půdě Nového světa tak v očích dobových komentátorů a později i historiků a sociálních a kulturních antropologů do určité míry zastíňují sice subtilnější, přesto ale zásadní sociokulturní posuny odehrávající se uvnitř Starého světa. K obrazu v podstatě jednosměrného kulturního přenosu přispívala představa o dominantním vlivu evropské civilizace, ať už ji konkrétní komentátoři vnímali pozitivně nebo negativně. Vývrcholením takového přístupu je model „světového systému“ Immanuela Wallersteina, dlouhodobě ovlivňující interpretaci transferů ekonomických stejně jako kulturních coby produktů interakce mezi aktivním evropským „centrem“ a pasivní „periferií“ ve zbytku světa.² Na konkrétní mimoevropské kultury byla aplikována měřítko vitality a rigidity/flexibility, hodnotící, jak úspěšně se jejich příslušníci dokázali vyrovnat s podněty zvenčí.

V jistém smyslu se zde kopíruje tradiční model studia vztahů „vysoké“ a „nízké“ kultury (i na samotném evropském kontinentu), přesvědčení o jednosměr-

2 IMMANUEL WALLERSTEIN, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, New York 1974.

ném kulturním transferu od elit směrem k podrobeným vrstvám.³ Z tohoto důvodu se také pozornosti dostává integraci zámořských území do evropského systému vědění a důsledkům pro rozvoj věd a filozofie⁴ a naopak mnohem méně transformacím na úrovni materiální kultury nižších vrstev. Klasická práce Alfreda Crosbyho o „kolumbovské výměně“ jako jedna z prvních reflektovala – byť spíše esejistickou formou – problematiku změn materiální kultury (včetně výměny kulturních plodin) také na straně evropské, byť je většina textu věnována přenosu ze Starého světa do Nového. Dodnes je povinně citována většinou autorů věnujících se problematice zámořské kolonizace; po třiceti letech bylo připraveno nové vydání.⁵ Přesto Crosby podněcuje spíše ekonomicko-politické než kulturně antropologické bádání – autory zjišťující, jak získání nových zdrojů obživy a surovin Evropu a její jednotlivé regiony posílilo, spíš než jak je změnilo.⁶

Přitom i v evropském prostoru velmi záhy po navázání kontaktu se zámořskými oblastmi docházelo k obohacování existujících kulturních repertoárů a zároveň ke kreativnímu přizpůsobování a přetváření, případně neporozumění a odmítání nových kulturních prvků. Podobně jako formování koloniálních společností nebylo jen replikováním evropských sociálních modelů v novém prostředí, ani importy z kolonií nezůstávaly inertní. V obou formách transferů hrála roli konkrétní sociálně-ekonomická a demografická situace, přírodní podmínky a další faktory, které přispívaly k nevyváženému, místně a časově rozmanitému procesu kulturní změny. Zároveň zámořská expanze vedla k politickému, ekonomickému, ale i kulturnímu propojování evropských a mimoevropských prostorů, existenci „atlantického“ prostoru přesahujícího hranice národních států a jejich

- 3 K tomuto pojetí jednosměrného kulturního transferu od elit k masám srov. PETER BURKE, *Lidová kultura v rané novověké Evropě*, Praha 2005.
- 4 V českém jazyce dostupné vynikající shrnutí JANY ČERNÉ, *Očitá svědectví: Španělsko, Nový svět a změna vědeckého komunikačního paradigmatu*, Červený Kostelec 2012, které reflektuje i speciální případ integrování amerických „podivuhodností“ do myšlenkového světa českých zemí (s. 174–189). Dále srov. TÁŽ, *A Powerful Antidote, a Strange Camel and Turkish Pepper: Iberian Science, the Discovery of the New World and the Early Modern Czech Lands*, *Early Science and Medicine* 21/2016, s. 214–231.
- 5 ALFRED W. CROSBY, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492 (30th Anniversary Edition)*, Westport 2003.
- 6 Typickým příkladem jsou reflexe Crosbyho v textech ekonomických historiků: NATHAN NUNN, NANCY QIAN, *The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas*, *The Journal of Economic Perspectives* 24/2010, s. 163–188. Dále srov. přehledovou studii: CHRISTOPHER CUMO, *The Ongoing Columbian Exchange: Stories of Biological and Economic Transfer in World History*, Santa Barbara 2015.

kolonií, v němž mohlo docházet k nepřímému vzájemnému ovlivňování regionů a skupin zdánlivě od sebe zcela oddělených.⁷

Právě důsledky kolonizace pro oblasti na okraji atlantické oblasti, přímo do koloniálních procesů nezapojených, jsou z hlediska studia kulturních transferů zvláště zajímavé. To byl i případ českých zemí, jimž je věnován předložený text. Argumenty v něm shromážděné nemají za cíl zásadní změnu nahlížení na studium kulturních transferů skrze prezentaci dosud neznámých pramenů. Naopak, setkávání střední Evropy a zámořských prostorů je v české historiografii překvapivě podrobně zmapováno, především však v linii útržkovitého hledání „českých stop“ v zámoří a jejich prezentování ve výrazně nacionalistickém duchu, případně aspiračního akcentování toho, jak časně již ten nebo onen prvek americké provenience pronikl do českého povědomí. Protože ale zároveň přetrvávala již zmíněná představa o nadřazenosti evropské kultury – jejíž součástí české země měly být, nad zbytkem světa, případná obohacení vždy v konečném důsledku vyznívala jako de facto okrajová a exotická.⁸ Mou snahou bylo naopak upozornit na to, že dílčí kulturní transfer mohl získat v lokálním kontextu českých zemí vlastní dynamiku, již nezávislou na podnětech zvenčí, a v konečném důsledku se na celkovém kulturním komplexu podepsat velmi zásadně. Ve snaze zdůraznit navázanost lokálních kulturních procesů na dění v atlantickém prostoru navíc předložený text využívá koncepty původně ustavené pro zkoumání kulturních transferů a sociokulturní dynamiky výlučně v koloniálním prostředí.

Kulturní kontrapunkt

Východiskem pro tyto úvahy je přenos v konkrétním výseku materiální kultury, který ale má velmi komplexní implikace – na půdě dějin stravy a jejího získávání. Jak přesvědčivě prokázalo několik generací sociálních a kulturních antropologů, role jídla a pití ve společnosti daleko přesahuje pouhé uspokojování biologických potřeb. Složení stravy, praktiky její úpravy i konzumace jsou kulturními kódy, nástroji komunikace stejně jako zdroji sebeidentifikace daného kulturního spole-

7 Srov. například BERNARD BAILYN, *Atlantic History: Concept and Contours*, Cambridge (Mass.) 2005; ALISON GAMES, *Atlantic History: Definitions, Challenges, and Opportunities*, *American Historical Review* 111/2006, s. 741–756.

8 K tradici studia „stykových témat“ propojujících české země a zbytek světa, včetně přehledu literatury věnované „setkávání“ se zámořím v první fázi kolonizace, MARKÉTA KRÍŽOVÁ, *Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišenský (1915–2001)*, *Český časopis historický* 114/2016, s. 446–466.

čerství. Úvodní citát k tomuto textu demonstruje, že stravovací praktiky a na ně navázané způsoby získávání obživy mohou napomáhat i ztělesňovat vytyčování hranic mezi vlastním a cizím, posilovat vazby uvnitř daného společenství a pocity sounáležitosti, ale také sociální hierarchie. Konzumace jídla a pití může být bytostně intimní záležitostí, zároveň však i preferencí pro určité typy potravy vycházejí z kolektivně sdílených hodnot. Proměňují se v čase, jsou místně i sociálně specifické a úzce propojené se společenskou komunikací a reprezentací. Navíc jsou navázány na další aspekty duchovní i materiální kultury, obchod a ekonomiku, ale například i právo, stejně jako náboženství a léčitelství. Zdánlivě drobná změna ve složení potravy tedy může znamenat zásadní impuls pro transformaci celého kulturního systému – nejen navýšení dostupných kalorií, ale také nutnost vypracovat nové strategie přípravy potravy, organizace pracovního času a ročních ekonomických cyklů.⁹

To vše se projeвило jak v souvislosti se zaváděním evropských potravin na území Nového světa, tak v důsledku zpětného pohybu nové rostlinné a živočišné stravy. Ta se stávala i kulturním kapitálem, symbolem společenského statusu a osobní i kolektivní prestiže.¹⁰ Není náhodou, že jeden z prominentních teoretiků kulturních transferů a kulturní dynamiky v americkém prostoru, kubánský sociolog Fernando Ortiz, svou snahu postihnout charakter nové, synkretizované koloniální a postkoloniální kultury v Karibiku podložil právě změnami stravy jak v místním, tak v evropském rozměru, do něž byly potraviny z karibských plantáží exportovány, strategiemi jejího získávání a zpeněžování. „Kontrapunkt“ dvou plodin, jedné domácí, jedné importované, tabáku a cukru, se pro Ortize stal výchozí metaforou pro vystižení procesů zrození nových kulturních formací z koloniální destrukce, v níž staré a nové, vlastní a cizí, dříve či později splyne v jednom originálním akordu.

Pro označení takových procesů vytvořil Ortiz vlastní novotvar „transkulturatione“ v explicitním kontrastu k pojmu „akulturatione“, jenž se v této době začal prosazovat

- 9 Srov. například *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe since the Middle Ages*, (ed.) PETER SCHOLLIERS, Oxford-New York 2001. Symbolickou rovinu stravování a jídla jako sociálního indikátoru analyzovala v českém raně novověkém prostředí JANINE MAEGRAITH, *Sdílení oblíbených věcí. Dárcovství jídla a dějiny konzumu v severovýchodních Čechách 17. století*, *Dějiny – teorie – kritika* 14/2017, s. 226–267.
- 10 Prestižní roli exotických pochutin zmiňují DIANE KIRKBY, TANJA LUCKINS, BARBARA SANTICH, *Introduction: Of Turtles, Dining and the Importance of History in Food, Food in History*, in: *Dining on Turtles: Food Feasts and Drinking in History*, (edd.) Diane Kirkby, Tanja Luckins, Basingstoke 2007, s. 1–2.

v severoamerické sociální a kulturní antropologii.¹¹ Akulturace byla v již zmíněném přesvědčení o transformující síle evropské tradice na kultury mimoevropské definována jako „důsledky působení vyšší, aktivnější kultury [tzn. identifikované jako kultura evropská] na kulturu jednodušší a pasivní“.¹² Ortizův koncept transkulturace naproti tomu předpokládá, že všechny zúčastněné kultury nakonec ustupují nové, unikátní kulturní konfiguraci. Ta nemá být mechanickým sloučením nebo mozaikou přejatých prvků, ale novým, originálním a nezávislým fenoménem, na němž se podepisují nejen charakteristiky zúčastněných kultur, ale také nový *habitat*, tedy lokální ekologické podmínky, a která se následně již rozvíjí autonomně.¹³

Kritici později upozorňovali na slabá místa Ortizova konceptu, na vágnost, schematičnost nastínění kulturních procesů v koloniálním prostoru.¹⁴ Zásadní vliv ale mělo jeho zdůraznění reality komplexních kulturních interakcí a jejich politických a sociálních dopadů. Na Ortize navázal Sidney Mintz, který mapoval mechanismy kulturního obohacování skrze nové potraviny a pochutiny pronikající opačným směrem, tedy do evropské (konkrétně britské) kultury. Identifikoval komplexní kulturní změny způsobené začleněním cukru a dalších koloniálních produktů do jídelníčku a zasahující nejen bezprostřední oblast repertoáru a přípravy stravy, ale také sociálních vztahů. Výsledkem jeho výzkumu byl obraz zásadní transformace celého kulturního komplexu a životního stylu na britských ostrovech skrze cukr a na něj navázané pochutiny, především čaj, včetně proměny vztahů v rodině, pracovních a sídelních strategií nebo organizace času během

- 11 FERNANDO ORTIZ, *Contrapunteo cubano del tabaco y del azúcar*, La Habana 1940, s. 8 (český překlad úryvku je uveřejněn v *Druhý břeh Západu: Iberoamerika jako soužití kultur*, (ed.) Anna Housková, Praha 2004, s. 115–120). Korespondence Ortize a Bronislawa Malinowského o transkulturaci, v níž Ortiz volbu pojmu vysvětluje, byla publikována v úvodu jedné z edic této Ortizovy práce, kterou připravil Enrico Maria Santí (Madrid 2002). Dále srov. *Cuban Counterpoints: Legacy of Fernando Ortiz*, (edd.) MAURICIO A. FONT, ALFONSO W. QUIROZ, Lanham 2004.
- 12 BRONISLAW MALINOWSKI, *Dynamics of Culture Change. An Inquiry into Race Relations in Africa*, New Haven 1945, s. 15.
- 13 K transkulturaci srov. MARK MILLINGTON, *Transculturation: Contrapuntal Notes to Critical Orthodoxy*, Bulletin of Latin American Research 26/2007, s. 256–268; RICHARD A. ROGERS, *From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation*, Communication Theory 16/2006, 474–503; MARKĚTA KRÍŽOVÁ, *Transkulturace: možnosti využít a rozšíření konceptu*, Český lid 95/2008, s. 15–35.
- 14 Například SILVIA SPITTA, *Between Two Waters: Narratives of Transculturation in Latin America*, Austin 1995.

dne a roku.¹⁵ Tak jako v případě Ortizem analyzované kubánské společnosti získala i v Mintzově interpretaci proměna britské kultury po počátečním impulsu zvenčí vlastní, originální dynamiku. Ze směsi původních a nových prvků vzešla nová, svěbytná tradice.

V 90. letech Mary Louise Pratt oživila koncept transkulturacy v publikaci věnované reflexi americké reality evropskými autory, přenesla jej do literárněhistorické roviny a doplnila o faktor „kontaktní zóny“, místa kulturního střetu a ohniska kulturní transformace. Primárně se odvolávala především na lingvistiku, kde „kontaktní jazyk“ je synonymem pro pidgin, tedy improvizovaný systém dorozumění, především ve vztahu k obchodu, fakticky ale navázala na teorii severoamerického historika Fredericka Jacksona Turnera. Ten v soustavném obnovování hranice mezi kolonizovaným a dosud nepodrobeným územím při postupu osídlování do vnitrozemí kontinentu viděl ústřední katalyzátor unikátního vývoje v anglických koloniích a později v USA, neboť primitivní život nutil každou následující generaci kolonistů nejen k ustavování demokratických principů při organizaci společnosti, ale také podněcoval jejich imaginaci, schopnost improvizace a odhodlání k tvrdé práci. Hranici Turner nechápal jako bariéru, nýbrž jako místo setkávání a zrodu nové kulturní tradice, jakousi bránu do nové roviny existence kolonizátorů, přestože za jejich hlavní protipól a zdroj kulturních inovací nepokládal domorodé kultury, ale nezkrocenou přírodu.¹⁶ Turnerovo pojetí rozpracovaly další generace badatelů, nejprve pro americký kontinent, poté pro další mimoevropské regiony. Naopak v podstatě osamocen zůstal Walter Prescott Webb svou snahou vysvětlit globální „velkou hranici“ unikátní intelektuální a materiální rozvoj Evropy, poté co byli její obyvatelé během koloniální expanze vystaveni novým podnětům a nuceni čelit kulturnímu šoku.¹⁷

- 15 SIDNEY MINTZ, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*, New York 1985. Dále srov. HENRY HOBHOUSE, *Šest rostlin, které změnily svět*, Praha 2004, který z Mintze výrazně čerpá.
- 16 FREDERICK JACKSON TURNER, *The Significance of the Frontier in American History*, Annual Report of the American Historical Association 1893, s. 199–227. Turnerova teorie zásadním způsobem posunula dosavadní interpretace severoamerických dějin jako odrazu dějin evropských. Turner naproti tomu prohlásil americký dějinný vývoj za zcela unikátní. K rozdílu mezi hranicí evropskou (bariérou) a koloniální (prostorem pro přechod do nového světa) srov. LUCIEN FEBVRE, *Frontière: the word and the concept*, Revue de synthèse historique 45/1928. Přetisk v *A new kind of history (from the writings of Febvre)*, (ed.) PETER BURKE, London 1973, s. 208–218.
- 17 WALTER PRESCOTT WEBB, *The Great Frontier*, Boston 1952.

Opět se ale zabýval především těmi evropskými národy, které se přímo zapojily do zámořské kolonizace.

I Pratt kontaktní zónu definovala jako místo setkávání příslušníků dvou či více různých kulturních systémů, přestože již bez ostentativního hodnocení „vyspělosti“ jedné a „barbarství“ druhé zúčastněné strany. Zároveň tvrdila, že její pojem je vhodnější než „hranice“, neboť „hranice je hranicí jen ve vztahu k Evropě“, zatímco „kontaktní zóna“ přiznává aktivitu všem účastníkům setkávání, zdůrazňuje interaktivitu procesů kulturní výměny. Podle jejího názoru novotvar odpoutává pozornost od nutnosti realizovat fyzický kontakt – kontaktní zónu doslova definuje jako „sociální prostor“, v němž se mohou kulturní podněty šířit přímo i zprostředkovaně.¹⁸ Důležitý je i důraz této autorky a dalších teoretiků transkulturacy na to, co – v jiných kontextech, především ve vztahu elitní a lidové kultury – Peter Burke pojmenoval aktivní recepci.¹⁹

Mimochodem, v jiném textu Burke ve snaze vystihnout kreativní kulturní proces, během kterého z prvků různé proveniencie vzniká, díky tlakům zvenčí i vnitřním procesům, nová kulturní entita, nazývá transferem vědění. Vymezuje se tak proti pojmu kulturní výměny. Sousední „transfer vědění“ podle Burke lépe vystihuje skutečnost, že nedochází k předání čehosi, co zůstane nezměněno, a zdůrazňuje aktivní roli recipientů a to, jak přijaté – ať už se jedná o myšlenky, artefakty nebo praktiky – integrují do vlastního kulturního prostředí, dekontextualizují a rekontextualizují, „překládají“ ve smyslu tvůrčího aktu vytvářejícího novou realitu.²⁰ Lze však namítnout, že ani pojetí transferu vědění nebo kulturního překladu²¹ není zcela uspokojivé. Dochází sice k ocenění iniciativy přijímající strany, zároveň však i k opomíjení případného dalšího, již autonomního vývoje přijatého prvku. V tomto smyslu zůstává transkulturacy pojmem výstižnějším.

Na druhé straně metafory překladu nebo transferu vědění zachycují důležitý

18 MARY LOUISE PRATT, *Imperial Eyes*, London–New York 1992, s. 6–7.

19 PETER BURKE, *A Social History of Knowledge II: From the Encyclopaedia to Wikipedia*, Cambridge (Mass.) 2012, s. 48; MILAN SCHOLZ, *Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika*, Sociální studia 6/2009, s. 69–87.

20 PETER BURKE, *Translating Knowledge, Translating Cultures*, in: *Kultureller Austausch. Bilanz und Perspektiven der Frühneuezeitforschung*, (ed.) Michael North, Köln–Weimar–Wien 2009, s. 69–70.

21 Pojem „kulturní překlad“ (*cultural translation*) poprvé použili badatelé z okruhu Edwarda Evanse-Pritcharda ve snaze postihnout kulturní střety, během nichž se obě strany pokoušejí pochopit své protihráče, jejich motivace a smysl jejich jednání. Srov. PETER BURKE, *Cultures of Translation in Early Modern Europe*, in: *Cultural Translation in Early Modern Europe*, (edd.) Peter Burke, R. Po-Chia Hsia, Cambridge 2007, s. 8.

aspekt: faktor ohniska setkání a následné kulturní transformace, ať již toto ohnisko nazveme hranicí nebo kontaktní zónou. Spolu s tím zdůrazňuje skutečnost zásadního výchozího impulzu, který vedl ke kulturní transformaci. Bronisław Malinowski v jednom ze svých textů věnovaných problematice kulturní změny citoval výraz, jež užila britská sociální antropoložka Lucy Mair: „výchozí bod“ nebo „bod nula“ kulturní změny v mimoevropských prostorech.²² Odhlédnuto od skutečnosti, že Mair patrně založila tento termín na poněkud idealizované představě o relativní stabilitě, v tomto případě afrických kultur v době před příchodem bělochů, zdůraznění momentu výchozího bodu odlišuje transkulturu od kulturního vývoje, jenž nastává u všech lidských společností pod vlivem přírodního prostředí, vlivu sousedních skupin i vnitřních tlaků a pnutí v daném společenství, neboť v podstatě jakákoli forma sociální interakce se může stát „kontaktní zónou“, v níž dochází k přenosu dílčích kulturních prvků.

Jednoznačný výchozí bod umožňuje snáze zmapovat posuny uvnitř všech zúčastněných kulturních systémů, sledovat a zobecňovat mechanismy kulturní změny. Výsledky interakce kultur, zahájené nějakým výrazným momentem střetnutí, mohou ukázat mnohé z podstaty těchto zúčastněných kultur, neboť se zvýrazní rysy, které obvykle zůstávají skryty pod rutinou každodenního života, a tím spíš, že do konceptu „aktivní recepce“ je nutné zahrnout nejen přijímání nových podnětů, ale i snahy zúčastněných bránit se kulturním novotám nebo k nim přistupovat selektivně. I takové snahy obnažují základní konstitutivní prvky daného kulturního systému a naznačují, jaké jeho aspekty byly pro druhou stranu přitažlivé, nebo alespoň přijatelné.

Čechové, všech mravů i nemravů jiných národů se uchytají?

Období zámořských objevů a kolonizací bylo tedy právě takovým momentem, kdy došlo k zásadnímu, náhlému nárazu zvenčí, nutícím Evropu jako celek stejně jako jednotlivé sociokulturní celky v ní mobilizovat adaptační mechanismy a hledat rovnováhu, poté co byly jejich vnitřní struktury zásadně narušeny. Otázkou však je, zda a nakolik lze transkulturační procesy toho typu, jaké analyzovali Ortz nebo Mintz, identifikovat mimo samotnou oblast koloniálních území, případně kolonizujících metropolí; zda i zde najdeme kontaktní zóny a hranice, tedy brány k procesu transkultury, případně výchozí bod procesu kulturní změny. Intenzita zprostředkovaného kulturního kontaktu samozřejmě

22 LUCY P. MAIR, *The Place of History in the Study of Culture Contact* (1938), in: B. Malinowski, *Dynamics of Culture Change*, s. 26.

nemusela být úměrná tomu, zda se dané místo na mapě aktuálního světového dění nacházelo blíže nebo dále „centru“. Jeho dosah určovaly spíše konkrétní, v daném okamžiku dominantní podmínky, určitá forma připravenosti daného společenství na přijetí nových podnětů. Důležitá je také skutečnost, že se výchozí moment změny na rozdíl od „bodu nula“ koloniálních společenství mohl odehrát s podstatně větším zpožděním.

Právě to byl případ českých zemí. Reálné zapojení jejich obyvatel do objevitelských a dobovačných výprav se odehrávalo jen výjimečně.²³ Zóny kontaktu byly subtilnější než v případě fyzického setkání do té doby oddělených etnik na území amerického kontinentu. Socio-ekonomické důsledky zámořské kolonizace dopadaly na celou střední Evropu spíš nepřímou a jejich ohledávání je obtížně detekovatelné – příkladem může být masivní import drahých kovů z amerického kontinentu (v objemech sto- až tisícinásobně převyšujících dobovou českou produkci).²⁴ Individuální zkušenosti, například líčení navrátilivších se cestovatelů, ať již přímá nebo zprostředkovaná, postrádaly potenciál vyprovokovat zásadní sociokulturní transformaci, přestože se díky nim do té doby uzavřená společenství otvírala novým vlivům. Jak ukázalo několik nedávno vydaných publikací, tradiční obraz především českého venkova jako souboru lokálních společenství, žijících svou každodenností, je přinejmenším nedostatečná. Ve městech i na venkově cirkulovaly informace stejně jako osoby a zboží a zanechávaly stopu v životním stylu v lokálním nebo i regionálním měřítku, přestože o konkrétní podobě těchto kontaktů máme zprávy jen velmi útržkovité. Proto lze také jen velmi těžko zjistit, jak dalece si jejich příjemci, především „prostí lidé“ (ať už tuto kategorii definujeme jakkoli) uvědomovali komplikovanost změn, jimiž oni sami i jejich okolí procházelo, a jejich konkrétní příčin, a to i v rovině jejich vlastních komu-

23 Přehled raných vztahů a ohlasů zámořských plaveb v českých zemích podává OLDŘICH KAŠPAR, *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích/Descubrimientos de ultramar en los siglos XV y XVI y su repercusión en los países bohémicos*, Praha 1992.

24 Například Bedřich Mendl přičítal úpadku českého hornictví v 16. století v důsledku přílivu amerického zlata a stříbra do Evropy celkovou ztrátu významného postavení českých zemí v evropském kontextu – BEDŘICH MENDEL, *České stříbro*, in: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, (ed.) Vilém Mathesius, Praha 1998², díl 1, s. 87–88; TÝŽ, *Les grandes découvertes et l'argent de Bohême*, Bulletin du Comité international des Sciences historiques 29/1935, s. 484–495. Pozdější historikové se zdráhali vidět příčinu a následek takto přímočaře, i oni ale zdůrazňovali význam dění v zámoří pro středoevropské prostředí. Srov. například PETER RATKOŠ, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951.

nit, zasažených modernizačními procesy; tím spíše v důsledku událostí natolik odlehých, jako bylo dobytí amerického kontinentu.²⁵

V případě transformace z pohledu dlouhodobého vývoje české společnosti nejvýznamněji došlo k tomuto ovlivnění se značným časovým odstupem od Kolumbovy plavby a „bod nula“ patrně důležitého transformativního procesu vyvolaného zámořskou kolonizací neměl s konkrétními událostmi probíhajícími v atlantickém prostoru nic společného, jakkoli přispěl k prolomení existujících kulturních bariér a otevření nových zón kontaktu. Tímto zlomovým bodem byla neúroda a následný hladomor v letech 1770–1772, které českým zemím nejen přinesly značné demografické ztráty a podnítily úřady a vrchnosti v jejich dlouhodobých snahách o celkovou reformu již nevyhovujícího zemědělského systému v českých zemích, ale především donutily samotné nižší vrstvy k větší receptivitě vůči reformním snahám a kulturním inovacím přicházejícím zvenčí.²⁶

Základním kulturním posunem, přímo vyvolaným krizí let 1770–1772, byla totiž změna zemědělství, přechod ke střídavému hospodaření a také k zavádění nových plodin. Z nich se dlouhodobě nejvýznamnějšími staly vedle ozimého ječmene především brambory. Tato plodina se v Evropě nejprve šířila velmi pomalu, třebaže se s ní španělští dobyvatelé setkali v Peru již ve 30. letech 16. století. Dlouhou dobu byly ale brambory vnímány, a to jen v elitním prostředí, jako botanická rarita a okrasná rostlina. Teprve s postupující industrializací a demografickým nárůstem došlo k oceňování jejich významu jako složky potravy pracujících vrstev.²⁷ Genetická variabilita brambor zajišťuje jejich vysokou úrodnost tím spíše, že nevyžadují půdu bohatou na živiny a pro jejich pěstování a následné zpracování není třeba speciálních postupů a nástrojů, dokonce ani hospodářských zvířat, a naopak je lze využít i pro krmení dobytka. Jsou kaloricky bohaté a doplněny mlékem nebo máslem (zdroji vitamínů A a D) poskytují dostatečnou, byť monotónní výživu. Nevýhodou je nemožnost skladovat brambory více než rok, která se zásadně projevila v situacích, kdy si společnost vypěstovala na této

25 BARBORA MLYNÁŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách*, Praha 2001 (reflexe obtížné definice „prostého člověka“, s. 12); EDUARD MAUR, *Poutě jako forma mobility venkovského obyvatelstva v raném novověku*, Východočeský sborník historický 23/2013, s. 235–152.

26 ZDENĚK VAŠKŮ, *Deštivé roky 1770–1772: Historická epizoda vodního režimu, která ovlivnila vývoj české společnosti, zemědělství a krajiny*, Vesmír 75/1996, s. 455–457; LUCIE STEINBA-CHOVÁ, *Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771–1772*, Historická demografie 25/2001, s. 101–128.

27 Šíření brambor po evropském kontinentu mapuje projekt University of Warwick, „Potato Project“: <https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/ecc/emforum/collaborate/primary/potato/>.

plodinně závislost, například v Irsku v době tragické neúrody let 1845–1846, způsobené bramborovou plísní.²⁸

V českých zemích nebyly patrně brambory před počátkem 17. století známy ani jako zahradní rostlina. V roce 1632 se ale údajně objevily na stole Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka jako exotický dar od jindřichohradeckých františkánů.²⁹ Právě klášterní zahrady sehrávaly během šíření kulturních inovací z Nového světa zásadní úlohu všude v Evropě. Naproti tomu transfer rostlin Starého světa a ekonomicko-kulturních strategií s nimi spojených zajišťovaly v Americe zahrady misijní.³⁰ Další šíření brambor v českých zemích vylíčil František Kutnar ve svých nepřekonatelných, dosud však – ani ze strany příznivců historické antropologie a kulturních dějin – nedoceněných *Malých dějinách brambor*.³¹ Na počátku 18. století se již o této plodině zmiňují kuchařské knihy z měšťanského prostředí, stále ale v kontextu, který naznačuje jejich statut luxusní spíše než každodenní potraviny.³² Podle svědectví královéhradeckého kronikáře Františka de Paula Švendy z roku 1764 se vyskytovaly na severovýchodě Čech, avšak ojediněle, „jen toliko při plotě a pro prasata se sázely, lidé pak jich jísti stydíce se báli“. Sám Švenda ostatně kritizoval vysazování této rostliny jako nevlasteneckou novotu, viděl v ní oproti starým českým jídlům málo vydatnou pochoutku: „Čechové (všech mravů i nemravů jiných národů se uchytající) zapomena obživu svých předkův, zanedbajíce řepy, zelí, hrách, čočku, boby, prosa atd. silné potravý, toho tak lehkého a prázdného pokrmu se uchopili.“³³ Z hlediska kulturních transferů je samozřejmě zajímavé Švendovo hájení vlast-

28 REDCLIFFE N. SALAMAN, *The History and Social Influence of the Potato*, Cambridge 1949; JOHN READER, *Potato: A History of the Propitious Esculent*, New Haven-London 2008; WILLIAM H. MCNEILL, *How the Potato Changed the World's History*, Social Research 66/1999, s. 67–83; ELLEN MESSER, *Potatoes (White)*, in *The Cambridge World History of Food*, (edd.) Kenneth F. Kiple, Kriemhild Coneè Ornlas, Cambridge 2000, sv. 1, s. 187–200.

29 FRANTIŠEK TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1935, díl 1/3, s. 286.

30 Mimo jiné srov. LONDA SCHIEBINGER, *Plants and Empire: Colonial Bioprospecting in the Atlantic World*, Cambridge (Mass.) 2004; MICHAEL T. BRAVO, *Mission Gardens: Natural History and Global Expansion, 1720–1820*, in: Colonial botany: science, commerce and politics in the early modern world, (edd.) Londa Schiebinger, Claudia Swan, Philadelphia 2004, s. 49–65.

31 FRANTIŠEK KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Praha-Pelhřimov-Havlíčkův Brod 2005² (1963¹).

32 JUDITA HRDÁ, *Pojednání o bramborách a receptech v kuchyni všední a sváteční našeho i minulého věku*, in: F. Kutnar, *Malé dějiny brambor*, s. 183, cituje kuchařskou knihu vydanou roku 1712 v Praze Kateřinou Koniášovou (*Knihla kuchařská, v které pro paměť lidskou o rozdílných krmích masitých, tak také krmí postních, jich, kaší a polívek*, s. 138–139).

33 F. KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, s. 39.

ní kulturní tradice a nedůvěra vůči cizí, přisuzování negativních vlastností nové plodině a konečně také přesvědčení o otevřenosti Čechů vůči cizím vlivům, které však, přinejmenším v oblasti dějin stravy a konkrétně zavádění brambor, ostatní zdroje spíše vyvracejí.

Během druhé poloviny 18. století všude v Evropě sílil tlak státních úřadů i místních vrchností na to, aby rolníci více pečovali o vysazování brambor. Tyto tendence se odrazily i v Rakousku, pravděpodobně i pod vlivem rozšiřování kultivace brambor v sousedním Prusku. Zároveň ale přetrvával soustavný odpor proti takové změně, ať již z důvodu konzervativismu lidových konzumentů, tradičního trojpolního systému, který znesnadňoval obměnu pěstovaných plodin, nebo přesvědčení, že brambory jsou zdraví škodlivé či přímo jedovaté. Slavná poznámka rychtáře Vaváka k zavádění brambor v okolí Poděbrad potvrzuje přetrvávající odpor rolníků a sílu tradice stejně jako tlak vrchnosti, její snahy o aktivní „výhodu“ a instruování rolníků, a konečně přelomový moment hladomoru, který konzumenty donutil novou potravinu docenit: „Co dím o tom prv zde nikdy nevidaném pokrmu, jenž zemská jablka slove – Němci jmenují Erdapfel, tj. zemská jablka, ale skoro každý jmenuje po německu než po česku a porušivše pravé slovo Erdapfel, říkají erdteple – ten pokrm a dar Boží, ačkoliv dobrý, chutný a zdravý, prve v velké ošklivosti mnozí jej zde měli a smích sobě z něho činili, ba v ústa svá jej vzíti nechtěli pravice, že jest svinská strava. Dostalo se ale nyní těm, kteří to činili, že jsou žádali tím nasyceni býti. [...] Když ta zemská jablka z jara sázeti se měla, dostali jsme do každé vsi z kanceláře poručení je sázeti, ano i vpis, jak se sázeti mají, totiž že má býti k nim zem mělká, nepřilíš bujná, má též pod nimi mělká zem zůstati, aby ona se mohla dobře rozkládati a dolů růsti, potom jako zelí okopati.“³⁴ Jako kontaktní zóna tak v tomto případě posloužil vrchnostenský statek, skrze nějž se nové impulzy šířily k nižším vrstvám populace nejprve vnucenými novými pracovními aktivitami, posléze tím, že se nabízely socio-kulturní vzory k imitování. V jistém smyslu můžeme hledat paralelu s koloniálními plantážemi, jež znamenaly významný argument v transkulturních teoriích Fernanda Ortize.

„Naše“ a „cizí“

Působení českých propagátorů brambor bylo v každém případě úspěšné. Během jediné generace se transformovaly z exotické pochutiny v dominantní složku

34 *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816*, (ed.) JINDŘICH SKOPEC, Praha 1907, díl 1, s. 24–25.

stravy nižších vstev. Ve prospěch jejich pěstování došlo k úpravě zemědělských cyklů a způsobu hospodaření (zásadní zmenšování úhorů), rozšiřování rozloh obdělávané půdy především v méně úrodných podhorských a horských oblastech; brambory zároveň působily i jako regulátor cen obilí.³⁵ Pod desítkami krajo- vých a nářečních názvů vstupovaly do folkloru a lidové medicíny, navazovala na ně rozmanitá výrobní odvětví. Nejednalo se přitom o nahrazení dosavadních ekonomických aktivit jinými, ale o jejich doplnění – opět lze odkázat na Orti- ze a jeho koncept kontrastu, z něž vychází transkulturovaná tradice. Ještě důležitější ale je, že závislost na bramborách a „bramborová kultura“ záhy zís- kala lokální dynamiku. Bylo by možné identifikovat společné rysy s podobnými procesy v jiných částech Evropy, ať už se jednalo o Irsko, Nizozemsko, Tyrolsko nebo Rusko, ale také řadu odlišností specifických výlučně pro české země, resp. pro jejich jednotlivé regiony, ať už co do přizpůsobování rytmu zemědělského cyklu brambor konkrétním podnebným a ekologickým podmínkám, repertoáru pokrmů z brambor nebo jejich dalšího začleňování do regionálních kulturních forem.³⁶

Téma brambor v české lidové kultuře je historiky a etnology poměrně důklad- ně zpracované. Není tedy v tuto chvíli nutné opisovat z publikací věnovaných „české stravě lidové“. Důležité je ale konstatovat, že dramatická proměna život- ního stylu ve venkovských oblastech vyústila během několika desetiletí v při- jetí brambor za „naše“, zatímco ponětí o jejich cizozemském původu se rychle vytratilo (a pokud ne, nikdy nebyly spojovány s Amerikou, spíše se sousedním Německem), stejně jako skutečnost, že k jejich zavedení výrazně přispěl tlak shora. Brambory byly nejen interiorizovány, ale dokonce povýšeny na samotný symbol české venkovské kultury, její svébytnosti a nezávislosti, a to jak dobo- vými komentátory z elitních vrstev, tak samotnými venkovany. Sebeidentifikaci venkovského obyvatelstva skrze tuto potravinu a životní styl navázaný na její produkci potvrzuje Božena Němcová, jejíž konstatování o nezastupitelné úloze

35 Pro sortiment pokrmů z brambor srov. HANNA DUMKOVÁ, *Úprava jídel zemědělských*, Praha 1880. K terminologii, dalším pramenům a sekundární literatuře JARMILA ŠTASTNÁ, *Bram- bory*, in: *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, (edd.) Stanislav Brouček, Richard Jeřábek, díl 2: A–N, Praha 2007, s. 63–65.

36 Například ROBERT NETTING, *Balancing on an Alp. Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Community*, Cambridge 1981; NATHAN NUNN, NANCY QIAN, *The Po- tato's Contribution to Population and Urbanization: Evidence from a Historical Experiment*, *The Quarterly Journal of Economics* 126/2011, s. 593–650, jsou přesvědčeni, že zavedení brambor bylo zásadní podmínkou pro urbanizaci evropského kontinentu po roce 1700.

brambor pro výživu venkovské populace je vloženo do úst babičky, tedy do doby jen jednu generaci vzdálené od Vavákovy.

Svědectví Němcové je samozřejmě třeba přijímat s odstupem jako součást konstrukce idealizovaného obrazu života „venkovského lidu“. Potvrzuje je Kutnarova práce stejně jako studie pozdějších etnologů.³⁷ I v českém prostředí tak můžeme sledovat to, co je zdůrazňováno pro studia kulturních transferů v koloniálním a postkoloniálním prostředí: aktérství nepriviligovaných účastníků, ať již kolonizovaných etnik nebo nižších vrstev společnosti, kterým může být kultura vítězů/elit v první fázi vnucena, ale kteří ji posléze aktivně i pasivně užívají a tím transformují zevnitř. Právě interiorizace „jiného“ v některých případech a zachování vědomí cizosti ve vztahu k ostatním činí problematiku kulturních transferů opravdu rozmanitou a dynamickou.

Do českých zemí si samozřejmě našly cestu a místní životní styl poměrně zásadně ovlivňovaly i další plodiny a potraviny ze zámoří.³⁸ Značný význam získaly nápoje slazené třtinovým cukrem: čaj, káva a čokoláda. Opět se jedná o kulturní prvky, které se rozšířily do celé Evropy, i když jsou v jejich konzumaci patrné regionální preference (obliba čaje v Anglii a později v Rusku versus kávy a čokolády ve Francii).³⁹ Káva nabyla během 18. a 19. století značné popularity i ve střední Evropě. Nejednalo se jen o ostentativní konzumaci importované a poměrně drahé pochutiny nejbohatšími příslušníky společnosti, ale o podnět k zásadní změně modelů sociální interakce. Káva a čaj sloužily jako alternativa k alkoholu, vedle soukromých setkání se začaly podávat také ve veřejných pro-

37 Druhé vydání Kutnarovy práce z roku 2005 obsahuje i stať VĚRY SVOBODOVÉ, JIŘÍHO TRAXLERA, *Brambory v české lidové zpěvnosti*, s. 161–180, a již citovaný příspěvek JUDITY HRDÉ, *Pojednání o bramborách a receptech v kuchyni všední a sváteční našeho i minulého věku*, s. 181–198.

38 Důkazy velmi rané konzumace takových pochutin, jako byly arašidy nebo káva, přináší JAROMÍR BENEŠ, *New Plants at Prague Castle and Hradčany in the Early Modern Period: A History of Selected Species*, *Interdisciplinaria Archaeologica (Natural Sciences in Archaeology)* 3/2012, s. 103–114.

39 K čokoládě srov. do češtiny přeloženou práci SOPHIE D. COE, MICHAEL D. COE, *Čokoláda: Historie sladkého tajemství*, Praha 2000 (jde o knihu, kterou z rukopisné pozůstatosti dopracoval Michael Coe, avšak výpisky z německých a francouzských knih a archiválií jsou značně nepřesné a zkomolené). Dále srov. *Chocolate*, (edd.) LOUIS EVAN GRIVETTI, HOWARD-YANA SHAPIRO, Hoboken 2009. Ke kávě JEANETTE M. FREGULIA, *A Rich and Tantalizing Brew: A History of how Coffee Connected the World*, Fayetteville 2019; FRÉDÉRIC MAURO, *Histoire du café*, Paris 1991.

storech – kavárnách, kde podněcovaly setkávání a debaty na sociálně relativně neutrálním území.⁴⁰

To vše bylo využíváno v sebe prezentaci elit, přestože sociální rituály pití kávy, případně jejích náhražek, rychle pronikaly do středních a posléze i nižších společenských vrstev, především v návaznosti na procesy industrializace a stěhování do měst. Konzumace kávy přitom byla nejen aktivitou soukromou (domácí), ale zároveň podněcovala k setkávání ve veřejných prostorech. Káva/kávovina však nikdy neztratila punc jisté exotičnosti a luxusu, jednak v očích konzumentů z nižších tříd, ale i historiků a etnografů. Příznačné je, že editoři publikace *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* zařadili obsáhlé heslo „brambory“, poněkud překvapivě ale vynechali „kávu“ a dokonce i „cikorku“, čímž tyto potraviny autoritativně vyloučili z celku „lidové kultury“. Přesto i ony výrazným způsobem transformovaly každodenní existenci venkovských a městských komunit.

Také v prostoru českých zemí se totiž odehrávalo to, co popsal již citovaný Sidney Mintz pro konzumaci čaje v Anglii. Původní prestižní roli cukrem slazených nápojů nahradila jejich užitečnost v podobě snadno připravitelného přísunu kalorií pro nižší vrstvy, zkracujícího dobu strávenou přípravou teplých pokrmů, omezujícího nutnost importu čersvého zboží z venkova do měst a uvolňujícího pracovní sílu – především ženskou – k jiným úkonům, v době průmyslové revoluce tedy především k fyzické práci v nově zakládaných továrnách. Cukr se tedy podle Mintze stal podnětem pro industrializaci, urbanizaci, ale také pro ovládnutí a disciplinaci nejnižších vrstev skrze závislost na importovaných pochutinách i úpravu jejich každodenního rytmu a dlouhodobých ekonomických strategií.

Jestliže v českém prostředí brambory skutečně obohatily lidový jídelníček a určitým způsobem stabilizovaly trh s potravinami (tím, že působily jako protiváha proti výkyvům cen obilnin),⁴¹ káva a její náhražky, které se staly každodenní součástí jídelníčku i na venkově, působily ve směru zjednodušování a komercializace stravy nižších vrstev. Do značné míry vytlačily zejména snídaňové polévky a kaše, což ještě umocnila skutečnost, když začal být po počátku 19. století pro kalorické obohacení místo importovaného třtinového užíván lokálně produkován cukr řepný. Snaha nižších vrstev o apropriaci kávy se projevila v bohatém spektru jejích náhražek z čekanky (cikorie), ječmene, žita atd. Podobně byl vedle již zmíněného náhražkového cukru vyráběn z bramborového lihu „rum“, který

40 H. HOBHOUSE, *Šest rostlin*, s. 87.

41 F. KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, s. 38.

pro nižší vrstvy nahradil importovaný třtinový a zároveň i tradiční obilné destiláty. Žádná z těchto pochutin nebyla samozřejmě výlučnou záležitostí českých zemí. Opět se ale projevovala místní specifika co do druhů a složení náhražek, resp. jejich začleňování do repertoáru stravy a potomních úprav životního stylu. Svou roli přitom rovněž hrály dopady těchto nových kulturních prvků na celkový životní styl a sociální systémy.⁴²

Závěr: Transatlantické procesy a české země

Protagonisté transkulturacy a také dalších přístupů ke kulturnímu míšení (lze zmínit koncept hybridizace, k jehož popularitě výrazně přispěl Homi Bhabha),⁴³ se snažili především zpochybnit představy o existenci do sebe uzavřených a zároveň hierarchizovaných kultur a identit stejně jako vědomí nadřazenosti kolonizátorů, budované na základě takto konstruovaných hierarchií a na zdůrazňování linearit vývoje kultury a společnosti. Narušuje se dichotomické vnímání čistoty/kažení tradice, případně vysoké/nízké kultury, civilizace/barbarství, našeho/jiného. Cílem je prokázat, že „dějiny všech kultur jsou dějinami kulturních výpůjček“,⁴⁴ že to, co sami nositelé kultury pokládají za vlastní, starobylé a původní, bylo velmi často importováno zvenčí, přestože si to mnohdy nositelé dané kultury neuvědomují; pojímat dějiny lidského společenství v celku, zároveň je ale nenechávat rozplynout v jedné nediferencované mase generalizujících interpretací. Naopak, protagonisté studia transkulturacy jsou přesvědčeni, že komunity zasažené těmito procesy si dlouhodobě zachovávají svou osobitost, a to navzdory tomu, že jejich kultura je nutně „nečistá“. To je ostatně i v souladu s postojem historiků „atlantických“, případně „globálních“ dějin. Ani oni nevolají po „dějinách všeho“, po popření existence hranic a svébytných sociokulturních celků, nýbrž po zohledňování existence komplikovaného systému vztahů a vlivů,

42 Srov. JAN VTÍPIL, *Výroba kávovin v pardubickém regionu v meziválečném období*, Pardubice 2009 (diplomová práce).

43 HOMI BHABHA, *The Location of Culture*, London-New York 1994, s. 1. Termín převzatý z botaniky (křížení jedinců dvou různých odrůd) je de facto ekvivalentem „míšenectví“ včetně původně velmi negativních konotací, neboť botanické a zoologické produkty mezidruhového křížení jsou často neplodné nebo jinak defektní. Použil ho lingvista a kulturní teoretik Michail Bachtin ve snaze vystihnout nejen disruptivní, ale transformativní sílu prolínání vysoké a nízké kultury, především v situaci karnevalových situací a rituálů: MICHAIL BAKHTIN, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, Austin 1981, s. 360–361. NĚSTOR GARCÍA CANCLINI, *Hybrid Cultures*, Minneapolis 1990, zkoumal vztah „hybridity“ a „modernity“.

44 EDWARD SAID, *Culture and Imperialism*, New York 1993.

vtaahujícího lokální společenství do dějinných procesů a určujících jejich individuální transformace.⁴⁵

Existuje ale samozřejmě jeden podstatný rozdíl. Procesy objevování a dobývání a kolonizace mimoevropských prostorů se vyznačovaly extrémní brutalitou, přinesly s sebou masivní demografické ztráty a rozvrat existujících sociokulturních systémů. Následné období kolonizace bylo dobou soustavného nátlaku, vynucujícího si na straně ovládaných skupin subalterní strategie pro přežití jednotlivců i sociálních entit. Všechny tyto skutečnosti se promítly také do problematiky studia kulturních transferů v koloniálních a postkoloniálních prostorech. Homi Bhabha představil hybridizaci především jako strategii kulturní rezistence podrobených, ať už aktivní (záměrné) nebo pasivní (nevědomé; oba pojmy opět vycházejí z Bachtina). Také Pratt a její následovníci byli přesvědčeni, že transkulturnice vždy probíhá v podmínkách mocenské asymetrie. Zdůrazňovali aktérství nepřivilegovaných účastníků (kolonizovaných etnik nebo nižších vrstev společnosti), kterým může být kultura vítězů v první fázi vnucena, ale kteří ji poté aktivně i pasivně užívají, a tím transformují zevnitř.

Toto všechno – fyzický střet, destrukce tělesná i mentální, dlouhodobá socio-kulturní dominance určitých skupin obyvatelstva a nutnost podrobených najít novou rovnováhu – na okraji atlantického prostoru chybí, minimálně ve vztahu ke koloniálním procesům v zámoří, i když by se dalo například uvažovat o podobných mechanismech kulturní rezistence a transformace poražených během pobělohorské rekatolizace. Ostatně právě násilí – reálné i symbolické – jako ústřední motor kulturní výměny akcentoval slavista Uwe Hinrichs, když se pro studium jazyků Balkánu pokusil využít koncept kreolizace. Chtěl tím nejen vystihnout komplikovaný charakter balkánské kultury a skutečnost, že vzešla ze série převrstvování a spontánních výpůjček spíše než z pozvolného, organického vývoje, ale především vnést do studia kulturní dynamiky motiv mocenské nerovnováhy.⁴⁶

Životní styl v českých zemích na prahu moderní doby samozřejmě nelze prezentovat jako pouhý výsledek transatlantické výměny zboží a informací, kontrastu starých a nových plodin, obilnin a brambor. Jakkoli „bramborová“ a „kávová/kávovinová“ transkulturnice vyústily do překotné proměny krajiny, ročních

45 MATTHIAS MIDDELL, KATJA NAUMANN, *Global history and the spatial turn: from the impact of area studies to the study of critical junctures of globalization*, *Journal of Global History* 5/2010, s. 149–170.

46 UWE HINRICHS, *Südosteuropa-Linguistik und Kreolisierung*, *Zeitschrift für Balkanologie* 40/2004, s. 17–32.

hospodářských cyklů, modelů chování, ekonomických strategií a do určité míry i sebeidentifikace konkrétních sociálních skupin v českých zemích, paralelně se dostávaly ke slovu i jiné vlivy, vnitřní i vnější, industrializace, urbanizace, zrušení nevolnictví, intelektuální podněty rozvířené francouzskou revolucí stejně jako lokální výzvy, problémy a konflikty. Je ale třeba mít zároveň na paměti, že až do Čech a na Moravu zasahovala Webbova „světová hranice“, která si vynutila svébytné transformativní procesy v rovině duchovní a materiální kultury, procesy v konkrétních projevech unikátní, v obecných rysech ale vtahující české země do atlantického světa.